

Прокоф'єв Г. Л.Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

ІРОНІЯ ЯК КОНВЕНЦІЯ

У статті розглядаються особливості іронії як системної мовленнєвої дії, що базується на певній сукупності знань про іронічний тип спілкування. Дається визначення поняття іронічної конвенції, – зведення правил, що регулюють та описують діяльність комунікантів зі створення, передачі та сприйняття іронічного смислу, спрямовану на вирішення низки комунікативних завдань. Висловлюється думка про те, що порушення прагматичних правил є єдиним постійним маркером іронічного наміру. У разі недотримання правил іронічної гри можуть виникати різні типи іронічних невдач, або збоїв. Їх причиною можуть бути небажання або невміння комунікантів брати участь у грі, навмисні чи ненавмисні помилки її учасників. Наприклад, адресат іронії може принципово відмовитись від участі в іронічному спілкуванні, а її автор може ігнорувати обмеження соціального характеру, що накладаються на використання іронії залежно від теми розмови та статусу комунікантів. Однією з типових причин збою в іронічній грі є нездатність адресата сприймати іронію, пов'язана з його обмеженістю та невмінням користуватися іронічною технікою. До іронічних помилок призводить і недостатність контекстуальних і фонових знань адресата. Крім того, перешкодами для успішного ходу іронічної гри можуть бути неухважність або хвилювання адресата, несподіваність іронії за тих чи інших обставин, а також складність застосованого іронічного коду. Зловживання правилами іронічної гри є навмисна відмова адресата від участі в іронічному спілкуванні через його небажання вступати в конфлікт, розвивати порушену тему, а також унаслідок невпевненості у своїй здатності вести іронічну гру на рівних. Діалог, що складається з низки іронічних реплік, є найяскравішим видом іронічної гри і найкращим прикладом дотримання правил, що утворюють іронічну конвенцію, оскільки у ньому непрямыми засобами зв'язку ефективно користуються усі учасники взаємодії.

Ключові слова: іронічний намір, іронічна конвенція, іронічна гра, умови успішності, іронічна невдача.

Постановка проблеми. Іронічний мовленнєвий акт є системною мовленнєвою дією, що відсилає до певної сукупності знань про іронічний тип спілкування, іронічної конвенції – зведення правил, що регулюють та описують діяльність комунікантів зі створення, передачі та сприйняття іронічного смислу, яка спрямована на вирішення низки комунікативних завдань [7, с. 182]. У цілому, іронічна конвенція утворюється умовами успішності іронічного мовленнєвого акту, іронічного мовленнєвого ходу та іронічної гри. Реалізація автором іронічного висловлювання та її адресатами цілей, що вони ставлять собі у процесі комунікації, великою мірою залежить від того, як вони дотримуються вимог, що створюють іронічну конвенцію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Л. Вітгенштейн, наводячи приклади різних мовних ігор, називає такі види мовленнєвої діяльності, як жарт, вдавання і т. п. [2, с. 89]. Іронія по праву займає місце у цьому ряду.

Природа та особливості механізму створення та ефективного використання іронії були і залишаються актуальними питаннями для дослідників у сфері лінгвістичної прагматики [див. 8; 10; 12]. Взаємодію не можна вважати успішною, якщо адресат неправильно зрозумів намір мовця і у будь-якій формі показав це. Є. В. Падучева серед можливих джерел невдач називає порушення речових передумов комунікації, умов успішності іллокутивних актів, постулатів комунікації, презумпцій у значенні слів та конструкцій [6, с. 144–160]. М. М. Кіасашвілі основною причиною нерозуміння вважає неадекватне співвідношення ієрархій пресуппозицій у свідомості комунікантів. Побудована автором типологія випадків нерозуміння включає «фізичне» нерозуміння, нерозуміння референції, нерозуміння змісту, нерозуміння текстових відносин, нерозуміння, що відбувається з вини слухача і свідоме, або навмисне нерозуміння [3, с. 15–20]. Аналізуючи причини перформативних невдач при здійс-

сненні мовленнєвих актів, Дж. Остін висловлює думку, що вони виникають внаслідок порушення правил звернення до процедури перформативної дії та її виконання або є результатом нещирості комунікантів під час її виконання [5, с. 31–56].

Можна говорити про успішність іронії як на рівні окремої мовленнєвої дії, так і на рівні інтеракції. Якщо умови першого типу пов'язані з процесом породження іронічного смислу, зі створенням іронічного висловлення, то правила другого типу визначають можливість іронічної гри як взаємодії автора іронії та його адресата.

Одну частину умов успішності на рівні окремої мовленнєвої дії становлять умови успішності іронічного мовленнєвого акту, які описують його типові іллокутивні характеристики, іншу їх частину – умови успішності іронічного мовленнєвого ходу, що розглядають мовленнєву дію як хід у розмові з позиції раціональної організації спілкування.

Іронічна конвенція є узагальненим абстрактним відображенням безлічі «зіграних» іронічних ігор, а вміння грати передбачає не лише здатність робити прийнятні ходи, але й грати успішно, або вигравати. Для цього, крім дотримання правил, що стосуються власне окремого акту або ходу в грі, необхідно дотримуватися і тих правил, які роблять можливим і ефективним іронічну взаємодію.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд умов успішності іронічної гри та визначення основних типів комунікативних неузгодженостей у її ході та причин їх виникнення. Матеріалом дослідження послужили приклади з драматургічних творів англійських та американських письменників переважно другої половини ХХ століття, які є фрагментами діалогів, що включають іронічне висловлення та його безпосереднє контекстуальне оточення.

Виклад основного матеріалу. Застосуємо схему, запропоновану Дж. Остіном для дослідження перформативних висловлень [5, с. 32–33], для опису умов, що становлять іронічну конвенцію (від А.1 до Г.2), невиконання яких призводить до іронічних невдач. Вслід за Дж. Остіном, використаємо латинські літери А та В для позначення осічок (misfires), за яких мета акту не досягнута, а грецьку Γ – для опису зловживань (abuses), при яких акт ніби здійснено, але його мети досягають у неприйнятний спосіб:

(А.1) «Має існувати загальноприйнята процедура іронічної гри, що веде до певного результату».

Процедуру іронічної гри складають дії комунікантів щодо породження, передачі та сприйняття іронічного смислу, умови її успішності визначають ефективність іронії на рівні інтеракції. Вони охоплюють вимоги іронічної підготовленості комунікантів, придатності комунікантів та обставин для ведення іронічної гри. Передбачається, що учасники іронічної гри враховують контекстуальні та фонові знання одне одного, психологічний та фізичний стан співрозмовника, не вдаються до навмисного збою в іронічному спілкуванні. Внутрішня мета іронічної гри полягає в успішній передачі іронічного смислу.

Єдиним постійним маркером іронічного наміру є порушення автором висловлення прагматичних правил. На рівні мовленнєвого акту – це маніпулювання мовцем такими компонентами його сили, як іллокутивна мета, спосіб її досягнення, попередні умови, умови пропозиційного змісту та умови щирості, тоді як на рівні мовленнєвого ходу – вимогами дискурсивних постулатів якості, кількості, релевантності та способу вираження інформації.

Факультативними маркерами іронії можна вважати ті мовні засоби, які часто використовуються мовцем для передачі іронічного наміру. До них в англійській мові відносяться інвертовані синтаксичні конструкції, окличні речення, розділові питання, підсилювальна конструкція з дієсловом «to do», які роблять більш наочним факт порушення прагматичних правил. Цій же меті служить контекстуально невинуватене вживання іменників, прикметників та прислівників, що виражають високий рівень позитивної або негативної оцінки – «fine, excellent, very, much, poor, shame etc.».

Схожу функцію виконують і лексичні засоби, призначені для пом'якшення категоричності твердження: прислівники, що знижують ступінь володіння ознакою, а також дієслова та модальні слова, що відображають невпевненість того, хто говорить, у відповідності його слів дійсному стану справ. Автор іронічного висловлювання навмисно використовує ці засоби у випадках, коли, навпаки, є усі підстави для певної оцінки.

Так, у наступному прикладі «невпевненість» того, хто говорить, є явно невмотивованою:

1. Langdon: What in hell is a literary tea? Howard: An affair at which everybody has to get quite drunk in order to tell an author they like his book. Maxwell: But Alice doesn't drink. Howard: Exactly. /To Alice/ That must have been why you didn't like the book (J. Gow, A. D'Usseau. Deep are the Roots. 1951. P. 17–18).

Умисне перенесення акценту з літературних переваг книги на стан читача одночасно створює гумористичний ефект і підвищує градус критичності іронічної оцінки. Незважаючи на відносну типовість вживання низки синтаксичних, лексичних і фонологічних мовних засобів в іронічному спілкуванні, вони не є специфічно іронічними через те, що є типовими для оцінних висловлень у цілому.

Говорячи про загальноновживаність процедури, Дж. Остін наголошує на тому, що є можливість відмовитися від участі в грі, що відбувається в найвідповідніших обставинах [5, с. 42]. Адресат може не відреагувати на іронію, керуючись різними мотивами. Недотриманням умови (A.1) буде принципова відмова адресата брати участь у іронічному спілкуванні. У прикладі 2 Меріон просто вдає, що не помічає іронічний підтекст питання Ларіти:

2. Marion: He's a damned good sort – rather High Church, you know; almost ritualistic. Larita: He won't be ritualistic at dinner, will he? Marion: And you've got Sir George on the other side of you (N. Coward. Easy Virtue. 1979. Vol. 1. P. 311).

(A.2) «Учасники іронічної гри та обставини, у яких вона проходить, мають бути придатними для її проведення».

Імовірність успішної передачі іронічного наміру автором висловлення визначається як власне його здатністю до іронізування, так і існуванням низки обмежень, що накладаються на вживання іронії у мовленні залежно від теми, статусу комунікантів, стильових та жанрових обмежень. У свою чергу, ймовірність сприйняття іронії адресатом залежить як від його підготовленості, так і від дії вищезгаданих обмежень. Успішність сприйняття також залежить від збігу чи розбіжності правил, що обмежують використання іронії.

На думку Д. К. Мекі, якщо промовець та адресат належать до однієї соціальної групи, то ймовірність сприйняття іронії підвищується [13, с. 38]. Поділяючи уявлення того, хто говорить, адресат швидше зрозуміє його іронічну оцінку. Необхідно також враховувати «іронічний досвід» комунікантів, характер міжособистісних відносин між ними.

Прикладом дії обмежень, накладених соціальною групою на використання іронії залежно від теми висловлювання, може бути наступний діалог:

3. Father: Don't you go disturbing him; you hear me? Nurse: Why, I should think the mayor would be delighted if the daughter of one of his closest friends was to... Father: You are going to

make trouble (E. Albee. The Death of Bessy Smith. 1981. Vol. 1. P. 75).

У цьому уривку адресат відмовляється брати участь в іронічній грі, темою якої є його уявна дружба з мером міста. Група людей, у межах якої діє вето на вживання іронії, дуже невелика – це сім'я з двох осіб.

Соціальна група може бути і об'єднанням за інтересами:

4. Henry /furiously to Garry/: And kindly don't start that old threadbare argument about none of us being able to live and breathe if it wasn't for your glorious talent. Garry: How dare you allude to my talent in that nasty sarcastic tone, you ungrateful little serpent! (N. Coward. Present Laughter. 1979. Vol. 4. P. 243).

Подібну групу утворюють люди, що оточують Гаррі, відомого актора – його менеджер, секретар, близькі друзі. Їх об'єднує любов до мистецтва, уособлює яке Гаррі, і служіння його інтересам. Талант Гаррі – це те, що стало підставою для створення групи. Тому його володаря обурює іронічний тон співрозмовника.

Соціальна група, всередині якої діє тематична заборона на іронію, може бути значно більшою. Прикладом такої групи є релігійне об'єднання людей:

5. Father Clement /stiffly/: I am Monsieur le Compté's confessor. Eloise: I am sure he has deplorably little to confess. It must be so discouraging for you. Father Clement: I trust you slept well (N. Coward. The Marquise. 1979. Vol. 2. P. 224).

Отець Клемент відмовляється вести розмову про сповідь на жартівливій ноті, що для віруючих і клерикалів є блюзнірством.

Накладати тематичне обмеження на вживання іронії може не лише соціальна група, а й одна людина:

6. Tilley: To hell with your blasted moment or two. I'm going home. John: To Hampsted? Babe: What's the matter with Hampsted? That's what I want to know. What's the matter with Hampsted? John: The air's good, anyhow (N. Coward. Post-Mortem. 1979. Vol. 2. P. 354).

Іронічне уточнення Джона виводить із себе одного з його друзів, для яких Хемпстед (назва містечка, де живе Тіллі) є символом миру, рідного щастя та домашнього вогнища, тоді як для Джона воно означає боягузтво, міщанську самозаспокоєність, зраду ідеалів та пам'яті друзів. Вважаючи іронію недоречною, Бейб захищає право кожного на тихе щастя, на яке намагається зазіхнути Джон.

Ще однією причиною іронічної невдачі може бути те, що той, хто говорить, не враховує статусних відмінностей між співрозмовниками:

7. Sergeant /sarcastically/: That is, Mister Chuckles, if you don't mind. Chuckles: I do mind and *you* mind... mind your own bleedin' business (B. Behan. *The Big House*. 1978. P. 371).

Сержант іронічно звертається до містера Чакльза, керуючого великим маєтком. Відповідь адресата висловлення є по суті доганою за недотримання статусних обмежень, згідно з якими комунікантам, що мають нижчий статус, небезпечно робити об'єктом іронії людину, яка займає більш високе положення в суспільстві.

Причиною іронічної невдачі може бути відмова адресата сприймати певного мовця як автора іронічного висловлення:

8. Girl: You're pretty bloody loathsome. Marek: Such insight! Girl: Such cheap sarcasm! (D. Mercer. *Find Me*. 1974. P. 135).

У цьому випадку осічка є результатом міжособистісних стосунків, що склалися між комунікантами.

Однією з типових причин «збою» у ході іронічної взаємодії можна вважати нездатність адресата сприймати іронію, що не дозволяє розшифрувати навіть таке послання, пряме значення якого явно не відповідає істині:

9. Martha: You think I'm kidding? You think I'm joking? I never joke... I don't have a sense of humor. I have a fine sense of the ridiculous, but no sense of humor. I have no sense of humor! Honey: I haven't either. Nick: Yes, you have, Honey... a quiet one (E. Albee. *Who's Afraid of Virginia Wolf?* 1962. P. 76–77).

Хані виявляється просто нездатною сприйняти іронічний смисл слів Марти.

Адресат може утриматися від участі в іронічній грі і в тому випадку, якщо вважає, що застосування іронії недоречно за обставин, що склалися:

10. Tobias: I told you! She's in hysterics! <...> Twisted on your bed, lots of breathing and the great wide eyes? <...> How's that? Claire /pause/: Pretty good. Agnes /pause/: And accurate, I imagine. Tobias: You're damned right! Now why? (E. Albee. *A Delicate Balance*. 1969. P. 70–71).

Тобіас вважає недоречним іронізувати про стан Джулії, яка доведена до істерики.

В якості ілюстрації стильового обмеження на вживання іронії можна згадати чинну в палаті громад парламенту Великобританії заборону на використання іронії під час парламентських виступів [4, с. 50].

В цілому ж, недотримання комунікантами умов успішності іронічної гри (А.1) і (А.2) пов'язано або з принциповою відмовою адресата/адресатів іронічного висловлення брати в ній участь, або зі спробами мовця розпочати іронічну гру з нездатними грати партнерами чи за невідповідних для неї, на думку адресата, умов.

Але навіть якщо припустити, що комуніканти спроможні взяти участь в іронічній грі та згодні це зробити, можливість появи іронічних невдач не зникає. Причиною будуть технічні, ненавмисні помилки комунікантів, що є порушенням умов (В.1) та (В.2).

(В.1) «Процедура іронічної гри має виконуватись усіма учасниками правильно».

Комуніканти не повинні вживати неправильні формули. Мовець повинен враховувати контекстуальні та фонові знання адресата, його систему цінностей. Що стосується адресата, то він повинен сприйняти іронічний смисл висловлення, тобто має відреагувати не на пряме, а на іронічне значення. Для цього адресат має використовувати своє знання системи цінностей мовця та його контекстуальних і фонових знань.

Найбільш очевидною помилкою, пов'язаною не зі змістом іронічного висловлювання, а з його «матеріальним» втіленням, могло би бути перформативне вживання дієслова «іронізувати». Про аномальність перформативних висловлень типу «Я висміюю тебе» говорить З. Вендлер. На його думку, такий вислів руйнує саме себе, призводить до іллокутивного самогубства [1, с. 247]. Дж. Остін називає ситуацію, що виникає при проголошенні перформативу «Я ображаю вас» ситуацією «не-гри» [5, с. 42].

Підричним фактором, що перешкоджає появі відкритого формулювання «Я іронізую», є імпліцитний характер передачі іронічного ставлення до об'єкта іронії. Висловлення такого роду можна використати для «пояснення» іронії, але тоді воно не є частиною процедури іронічної гри. Крім того, поняття іронії пов'язане з поняттям удавання і, хоча автор іронічного висловлення не приховує того, що він позує, відкрите визнання цього не дозволить досягти бажаного ефекту [11, с. 125].

Неможливість здійснення іронічного мовленевого акту з допомогою перформативної формули є однією з умов іронічної гри, що в черговий раз підкреслює її конвенціональний характер.

Однією з причин іронічної невдачі може бути недостатність фонових знань адресата:

11. George: <...> So? What'll it be? Nick: Oh, I don't know. I'll stick to bourbon, I guess. George:

(takes Nick's glass, goes to portable bar) That what you were drinking over at Parnassus? Nick: Over at...? George: Parnassus. Nick: I don't understand... George: Skip it <...> (E. Albee. *Who's Afraid of Virginia Wolf?* 1962. P. 30).

Нік не розуміє іронію Джорджа, оскільки в нього не виникають необхідні для цього асоціації з горою Парнас як певним символічним центром поезії та творчості.

Незнання адресатом ставлення мовця до об'єкта іронії, також стає причиною іронічної невдачі:

12. Cassidy: <...> What would you call me but the epitome of religion, what's Baker Street station but crumb of warm loaf expansive to my leaven of perpetual devotion? Roalty and strength to His Holiness the Pope. Bathsheba: /uncomprehensively enthusiastic/ Royalty, Royalty (J. Arden. *The Waters of Babylon*. 1976. P. 42).

Іронічний смисл висловлення Кессіді не доходить до адресата іронії, який приймає уявну релігійність мовця за дійсну.

Часто приводом для помилки є те, що адресату невідомо, як до нього насправді ставиться автор іронічного висловлення. Як правило, об'єктом іронії у цьому випадку стає сам адресат:

13. Mrs. Candour: I am rejoiced you are come, Sir Peter. They have been so censorious – and Lady Teazle as bad as anyone. Sir Peter: That must be very distressing to you, indeed, Mrs. Candour. Mrs. Candour: Oh, they will allow good qualities to nobody <...> (R. B. Sheridan. *The School of Scandal*. 1949. P. 25).

Сер Піт явно іронізує, оскільки лихослів'я вирізняє насамперед його адресата. Місіс Кендер не здогадується про те, що припущення її співрозмовника може бути нещирим, оскільки справді вважає себе взірцем доброчесності і не очікує на іронічний напад з боку Сера Піта. У цьому випадку адресат вважає, що ставлення до неї краще, ніж воно є насправді. Але можливим є і зворотний варіант:

14. <...> Vases have been knocked over and spilt, sweet papers and cigarettes littered over the floor <...> Peter /gazing around the carriage/: Did you make all this mess? Frau Messner /taking him literally/: No – it was here already (S. Poliakov. *Caught on a Train*. 1982. P. 104).

Фрау Месснер не розшифровує удавано грубе звернення Пітера, яке є насправді прикладом позитивної іронії, помилково вважаючи, що він звинувачує її.

(B.2) «Процедура іронічної гри має виконуватись усіма учасниками повністю».

Мовець повинен закінчити своє висловлення, адресат же – уважно його прослухати та зуміти провести його інтерпретацію. Отже, порушення умови (B.2), як і умови (B.1), пов'язані з технічними помилками під час процедури іронічної взаємодії.

Однією з причин виникнення перешкод є те, що стан адресата в певний момент не дозволяє йому бути достатньо уважним для того, щоб сприйняти іронію. Це можуть бути хвилювання або задумливість. Наступний епізод ілюструє перешкоду, що виникає через неуважність адресата, Кейт, яка занурена у спогади про свою єдину справжню подругу:

15. Kate: She was my only friend. Deeley: Your best and only. Kate. My one and only. <...> Deeley: I didn't know you had so few friends. Kate: I had none. None at all. Except her. Deeley: Why her? Kate: I don't know. [Pause] She was a thief. She used to steal things. Deeley: Who from? Kate: Me. Deeley: What things? Kate: Bits and pieces. Underwear. <...> Deeley: Is that what attracted you to her? Kate: What? Deeley: The fact that she was a thief. Kate. No (H. Pinter. *Old Times*. 1981. Vol. 4. P. 7).

Незважаючи на те, що пряме значення висловлення сягає Кейт, іронічний підтекст слів Ділі втрачається.

Крім цього, адресат може бути фізично неспроможним сприйняти непрямий смисл мовлення. Дік у прикладі 16 ніяк не реагує на іронічну похвалу Білла, оскільки він ледве здатний зрозуміти буквально значення слів співрозмовника. Провести подальші кроки інтерпретації він не в силах:

16. Dick: <...> Words have specific meanings. You should use them exactly. Drunk means drunk. Bill: That's a memorable definition. Dick: Maybe I'm drunk (P. Ableman. *Hank's Night*. 1968. P. 62).

Ще однією перешкодою при сприйнятті іронічного смислу може бути неготовність адресата до участі у іронічній взаємодії у певній ситуації:

17. Jake: Ah, Bradshaw, I hope I haven't kept you waiting? Bob: What? /Catches on/. Oh, no-no, not at all – sir. I – er – /Assuming a Welsh accent/ I think you know why I have come, sir (P. Ableman. *Green Julia*. 1966. P. 7).

Іронічне питання Джейка застає Боба зненацька при його виході з ванної кімнати. Спочатку він не вловлює іронію, але незабаром входить у гру.

Іноді причиною іронічної невдачі стає складність іронічного коду. Так, у прикладі 18 Віктор не встигає за час, протягом якого він повинен знайти гідну відповідь, провести інтерпретацію слів Елі-

ота, що містить завуальовану іронію, побудовану на навмисно некатегоричному твердженні:

18. Victor: You think you are very clever, don't you? Elyot: I think I'm a bit cleverer than you, but apparently that's not saying much. Victor: What? (N. Coward. Private Lives. 1979. Vol. 2. P. 73).

Ще одним бар'єром для успішного проведення іронічної гри можна вважати спробу адресата симулювати нерозуміння іронії, пояснюючи його неіснуючими перешкодами:

19. Peter /quietly/: Do you often ask men on trains home with you? Frau Messner /looking past him/: I didn't hear what you said (S. Poliakoff. Caught on a Train. 1982. P. 105).

Фрау Месснер, не бажаючи відповідати на питання Пітера, іронія якого межує з грубістю, апелює до відсутньої насправді перепони.

(Г.1) «Учасники іронічної гри повинні відчувати бажання брати в ній участь і не вдаватися до навмисного «збою» в іронічній взаємодії».

Якщо недотримання умов (А) і (В) для успішного здійснення перформативних висловлень Дж. Остін розглядав як осічки в ході спілкування, то порушення умов (Г) він визначив як зловживання правилами, за яких акт здійснено, але він порожній [5, с. 35], оскільки комуніканти нещирі.

Але оскільки саме імпліцитно виражене бажання мовця передати адресату інформацію про свою нещирість при здійсненні певного ілюкутивного акту і становить частину умови щирості іронічного мовленнєвого акту, зловживанням правилами гри з боку автора висловлення була б саме щирість, відкритість іронічного наміру, відмова від маніпулювання механізмом імпліцитної передачі нещирості. Наприклад, іронічний акт буде порожнім, якщо ми оберемо такий спосіб передачі іронії: «Я щиро заявляю, що я нещирий». Такий вислів був би рівноцінним відмові від участі в іронічній грі. Тому важко знайти приклад зловживання того, хто говорить. Випадки ж зловживань адресата досить типові – адресат вдається до збою, коли йому не вигідна участь у тій чи іншій іронічній взаємодії:

20. Roote: You're very keen this morning, aren't you, Gibbs? Gibbs: I do try to keep my powers of observation well exercised, sir (H. Pinter. The Hothouse. 1980. P. 17).

У цьому епізоді Гіббс відмовляється брати участь в іронічній грі, хоча він легко розшифровує солдафонський сарказм свого недалекого начальника, тому що не хоче вступати з ним у суперечки.

Адресату також може бути не вигідним розвивати тему, яку іронічно зачіпає мовець:

21. Krank: So. Henry Ginger, is it not? Sir, I hope you found your hours well spent in the Baker Street conveniences? Henry Ginger: Oh yes, very well spent, yes, I make no doubt of that (J. Arden. The Waters of Babylon. 1976. P. 79).

Генрі вдає, що не зрозумів іронію і просто відповідає на запитання Кренка. Ще однією причиною, яка спонукає адресата уникнути участі в іронічній грі, є його невпевненість у своїй здатності вести її на рівних:

22. Dr. Macnair /sighing/: Well I can't have you interfering with Mary Todd. Macfee /sarcastically/: Och no, it would be immoral, wouldn't it? Dr. Macnair: Aye, it would (P. Ableman. Madly in Love. 1968. P. 16).

Доктор Макнейр не наважується прийняти іронічний виклик співрозмовника, імовірно припускаючи, що не зможе скласти йому гідну конкуренцію. Небажання адресата реагувати на іронію можна пояснити також тим, що він не бачить можливості змінити думку Макфі.

Таким чином, «щирість» адресата (див. приклади 20–22) є насправді «нещирістю» і зловживанням правилами, що становлять іронічну конвенцію, оскільки іронічний смисл слів мовця відкрито ігнорується.

Але можуть бути й випадки, в яких уявне ухилення адресата від іронічного зіткнення, його видима відданість буквальному значенню призводять до створення іронічного послання «другого ступеня». Як ілюстрацію розглянемо наступний приклад:

23. McLeany: She treats washing her feet as a Catholic problem. Fay: She has every right to do so. McLeany: Don't Protestants have feet then? Fay: The Holy Father hasn't given a ruling on the subject and so, as far as I'm concerned, they haven't (J. Orton. J. Loot. 1976. P. 197).

Іронічний характер питання Макліні є очевидним. Фей, вдаючи, що серйозно відповідає на поставлене питання, насправді використовує його для породження іронії вищого порядку, оскільки в якості основи її іронічного висловлення використовується іронія того, хто говорить.

У прикладі 24 на іронічну обіцянку Рут доктор Бредман відповідає іронічною погрозою, і цим іронічний заряд висловлення подвоюється, оскільки імпліцитними засобами користуються як автор іронічного послання, так і його отримувач:

24. Ruth: We'll let you know if we find any poltergeists flying about. Dr. Bradman: I should never forgive you if you don't (N. Coward. Blithe Spirit. 1979. Vol. 4. P. 40).

Доктор Бредман, не зізнаючись відкрито у тому, що розкрив непрямий характер висловлення Рут, не лише успішно сприймає іронічний напад, а й розвиває іронічну взаємодію

Як приклад невдачі іронічної гри, що полягає у недотриманні адресатом умови (Г.1), можна розглядати і надмірну увагу, яку він приділяє самому факту іронізування. Цим він перетворює на безглузду іронічну дію мовця, руйнуючи її прихованість, і знецінює той внесок, який іронічне висловлення робить у розмову. До такої невдачі призводить навмисне захоплення Кріппера іронічною майстерністю співрозмовника:

25. Doctor: What a fix we'd all be if you were indulging yourself more energetically than you are. Crippler: You wag! You joker! You awful cynic! (D. Mercer. *The Bankrupt*. 1974. P. 35).

Умова, побудована за аналогією з умовою (Г.2) для перформативів, могла б звучати так:

(Г. 2)) «Адресат, який розшифрував іронію і висловив у якийсь спосіб своє розуміння, не повинен пізніше відмовлятися від цього факту і заявляти (або вдавати), що сприйняв буквально або «інше» непряме значення висловлення. Той, хто говорить, не повинен ухилятися від відповідальності за висловлений іронічний намір».

В принципі, іронія надає можливість обійти дотримання норм, які приписують мовцю відповідальність за його слова, а адресата зобов'язують висловлювати своє розуміння слів мовця. Іронія, як і інші види непрямого зв'язку, може бути механізмом двостороннього «погашення» чи анулювання значення. М. Дескал так описує дію цього механізму: «Якщо мовець висловлює Х, маючи намір передати Y, це означає, що він насправді не має на увазі Х (хоча на нього може бути покладена відповідальність за Х), тим самим погашаючи значення Х або частину значення Х; це також означає, що хоча мовець насправді передбачає Y, на нього не може бути покладена повна відповідальність за Y, і отже, анулюється частина значення Y» [9, с. 160].

Виходячи з вищесказаного, слід відмовитися від умови (Г.2), що передбачає відповідальність комунікантів за дії під час іронічної гри після її закінчення. Той, хто говорить, може відмовитися від відповідальності за пряме значення, що впливає безпосередньо з мовного змісту, сказавши, наприклад, «Я зовсім не те мав на увазі», а також за іронічне значення («Я нічого такого не мав на увазі»). Адресат може у всіх випадках виправдати свою «некооперативну» поведінку словами «А я зрозумів не так». Яскравий приклад іронічного

«догляду» адресата від відповідальності можна знайти у наступному уривку:

26. Martha: Very good, George. George: Thank you, Martha. Martha: Really good. George: I'm glad you liked it. Martha: I mean... You did a good job... You really fixed it. George: Unh-hunh. Martha: It's the most... life you've shown in a long time. George: You bring out the best in me, baby. Martha: Yeah... Pigmy hunting! George: PIGMY! Martha: You're really a bastard. George: I? I? Martha: Yeah, you (E. Albee. *Who's Afraid of Virginia Wolf?* 1962. P. 150–151).

Розмова між Мартою і Джорджем, відомими своїм умінням поводитися з іронією, відбувається після того, як Джордж насміявся над беззахисною Хані. Сарказм у словах Марти він легко розшифровує від початку, оскільки сам здатний гідно оцінити свої дії. Але, роблячи вигляд, що сприймає висловлення Марти буквально, він створює цілий ряд іронічних реплік у відповідь. У результаті Марта не витримує емоційного напруження іронічної гри та переходить на «прямий зв'язок». Джордж же робить вигляд, що його дивують і ображають слова Марти, хоча, по суті, вони несуть ту саму оцінку його поведінки, що й на початку діалогу. Тим самим він заперечує, що брав участь в іронічній взаємодії, і цим ніби спустошує її зміст. Формально до нього не можна висунути претензії, оскільки він вдавав, що реагував на пряме значення висловлення.

Варто зазначити, що різні типи іронічних невдач можуть поєднуватися чи перетинатися один з одним. Так, принциповим опонентом іронічної гри може бути людина, яка не вміє іронізувати, а з перешкодами при сприйнятті іронії частіше стикаються саме ті комуніканти, які не мають іронічного досвіду або необхідних фонових знань.

Висновки і пропозиції. Те, що комуніканти орієнтуються на певну систему знань про іронічний тип спілкування і що існують різні маркери іронії, підтверджує конвенціональний статус процедури іронічної гри, що починається з породження і завершується сприйняттям іронічного смислу. Розглядаючи перешкоди для проведення іронічної гри, ми могли б поставити собі те саме питання, на яке намагається відповісти Дж. Остін, описуючи умови успішності перформативу, – якою мірою акти можуть бути односторонніми? [5, с. 46]. Ситуації, у яких єдиним адресатом іронії виступає сам мовець, є можливими і навіть достатньо типовими, але в такому випадку іронічна гра стає грою з самим собою,

дією одного актора. Нас же цікавить іронічне спілкування як спільна діяльність комунікантів. Отже, діалог, що складається з низки зустрічних іронічних реплік, слід вважати найбільш яскравим видом іронічної гри і взірцем дотримання правил, що утворюють іронічну конвенцію, оскільки у ньому непрямыми засобами зв'язку

свідомо та ефективно користуються обидва учасники взаємодії. У такому діалозі послідовно відображається і реалізується імпліцитний прагматичний характер іронії як навмисної передачі комунікантами нещирості по відношенню до прямого значення висловлень, що лежить в основі їх мовленнєвих актів.

Список літератури:

1. Вендлер З. Иллокутивное самоубийство. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1985. Вып. 16: Лингвистическая прагматика. С. 238–250.
2. Витгенштейн Л. Философские исследования. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1985. Вып. 16: Лингвистическая прагматика. С. 79–128.
3. Киасашвили М. Н. Семантика и прагматика вопросо-ответного диалогического единства и феномен непонимания : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Тбилиси, 1977. 21 с.
4. Макаров М. Л. Прагматика, стилистика и риторика: *Язык парламента. Языковое общение: единицы и регулятивы*. Калинин, 1987. С. 45–51.
5. Остин Дж. Л. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1986. Вып. 17: Теория речевых актов. С. 22–130.
6. Падучева Е. В. Проблема коммуникативной неудачи в сказках Льюиса Кэрролла. *Tekst i Zdanie*. Wroclaw, 1983. S. 139–160.
7. Прокофьев Г. Л. Успешность иронической игры и иронические неудачи. «*Scientific Achievements 2015*». Vienna: The International Scientific Association «Science & Genesis». 2015. Vol. 1. P. 181–187.
8. Amante D. J. The theory of ironic speech acts. *Poetics Today*. 2 (2). 1981. P. 77–96.
9. Dascal M. Pragmatics and the Philosophy of Mind. Amsterdam: Benjamins, 1983. 207 p.
10. Garmendia J. Irony. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. 166 p.
11. Grice H. P. Further Notes on Logic and Conversation. *Syntax and Semantics*. New York, 1978. Vol. 9: Pragmatics. P. 121–128.
12. Irony in Language and Thought: A Cognitive Science Reader / ed. by H. L. Colston & R. W. Gibbs / N. Y. : Lawrence Erlbaum Associates, 2007. 619 p.
13. Muecke D. C. The Communication of Verbal Irony. *Journal of Literary Semantics*. 1973. Vol. 2. № 1. P. 35–42.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Ableman P. Blue Comedy. London : Methuen, 1968. 65 p.
2. Ableman P. Green Julia. London : Methuen, 1966. 61 p.
3. Albee E. A Delicate Balance. Harmondsworth : Penguin Books, 1969. 107 p.
4. Albee E. Plays. Vol. 1. New York : Coward, McCann and Georghegan, 1981. 230 p.
5. Albee E. Who's Afraid of Virginia Wolf? New York : Athenium, 1962. 242 p.
6. Arden J. Three Plays. Harmondsworth : Penguin Books, 1976. 272 p.
7. Behan B. The Complete Plays. London : Eyre Methuen, 1978. 384 p.
8. Coward N. Plays. Vol. 1. London : Eyre Methuen, 1979. 358 p.
9. Coward N. Plays. Vol. 2. London : Eyre Methuen, 1979. 361 p.
10. Coward N. Plays. Vol. 4. London : Eyre Methuen, 1979. 482 p.
11. Gow J., D'Usseau A. Deep are the Roots. Москва : Издательство литературы на иностранных языках, 1951. 110 с.
12. Mercer D. The Bankrupt and Other Plays. London : Methuen, 1974. 168 p.
13. Orton J. The Complete Plays. London : Eyre Methuen, 1976. 448 p.
14. Pinter H. Plays. Vol. 4. London : Methuen, 1981. 296 p.
15. Pinter H. The Hothouse. London : Methuen, 1980. 154 p.
16. Poliakov S. Favorite Nights and Caught on a Train. London : Methuen, 1982. 106 p.
17. Sheridan R. B. The School of Scandal. Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1949. 92 p.

Prokofiev G. L. IRONY AS A CONVENTION

The article considers peculiarities of irony as a systemic speech act based on a certain set of knowledge about the ironic type of communication. The ironic convention is defined as a set of rules governing and describing the activity of interlocutors aimed at creating, transmitting and perceiving ironic meaning, which seeks to solve a number of communicative tasks. The article argues that violation of pragmatic rules is the only constitutive marker of ironic intention. Non-compliance with the rules of ironic game can lead to various types of ironic infelicities or setbacks. Among their reasons one can mention the reluctance or inability of participants of the act of communication to take part in the game as well as their intentional or unintentional mistakes. Thus, the addressee of irony may refuse to participate in ironic communication in principle, and its author may ignore social restrictions imposed on the use of irony depending on topic of conversation and status of interlocutors. One of typical causes of failure in ironic game is inability to perceive irony on the part of the recipient, associated with his narrow-mindedness and inability to use ironic techniques. Lack of contextual and background knowledge of the addressee also leads to ironic mistakes. Besides, obstacles to success of ironic interaction can be brought about by inattention or excitement of the recipient, unexpectedness of irony in certain circumstances, as well as complexity of the ironic code. Abuse of the rules of ironic game means a deliberate refusal of the addressee to participate in ironic communication either due to unwillingness to enter into a conflict, to develop the topic, or because of lack of confidence about one's ability to play with irony on equal terms. The dialogue which consists of a series of successive ironic remarks is the most vivid kind of ironic game and the best example of observing the rules that form the ironic convention, as indirect means of communication are being effectively used by all the actors involved in interaction.

Key words: *ironic intention, ironic convention, ironic game, felicity conditions, ironic failure.*